

Locul comun al coabitării active

Conf. Univ. Dr. Vasile Burtea¹

Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București

Sursa: Revista Inovația Socială nr. 2/2010 (iulie-decembrie) pp. ...

URL stabil: <http://inovatiasociala.ro/index.php/jurnal/article/view/83>

Publicată de: Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Revista Inovația Socială este o revistă online creată în cadrul proiectului „Inovația Socială - Factor al dezvoltării socio-economice”, proiect coordonat de Prof.dr. Cătălin Zamfir în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții. Această revistă utilizează politica liberului acces la conținut, pornind de la principiul conform căruia cercetarea deschisă publicului sporește schimbul global de cunoaștere. Inovația socială este o revistă electronică pe care cititorii o pot urmări pe măsură ce este scrisă și pe care o pot scrie ei înșiși. Revista va avea o apariție bianuală, dar fără a avea o dată de apariție, ci un interval în care este scrisă. Astfel, în lunile ianuarie-iunie 2009 va fi scris primul număr. În perioada respectivă, pe platforma online vor fi publicate în timp real contribuțiile și dialogurile generate între cititori și contribuitori.

Prin accesarea articolelor din arhiva Revistei Inovația Socială indicați acceptarea termenilor și condițiilor de utilizare care sunt disponibile la adresa <http://www.inovatiasociala.ro/> care indică, în parte, faptul că puteți utiliza copiile articolelor doar pentru utilizare personală, necomercială. Vă rugăm să contactați redacția pentru alte tipuri de utilizare la adresa

contact@inovatiasociala.ro.

Orice copie a materialelor din Revista Inovația Socială trebuie să conțină aceeași notă de drepturi legale, așa cum apar acestea pe ecran sau tipărite.

Locul comun al coabitării active

Conf. Univ. Dr. Vasile Burtea

Rezumat:

Lucrarea este o încercare de identificare a reperelor și punctelor menite să înlesnească și să intensifice dialogul intercultural, apreciat de autor ca fiind calea cea mai fertilă pentru durarea unei lumi și a unei conviețuirii interculturale.

*Rezultatul final al unui asemenea amplu, sinuos și foarte dificil proces apare, în intimitatea autorului, ca fiind un spațiu sociocultural pe care-l denumește **loc comun al coabitării active**.*

Ipoteza autorului vizează faptul că, ceea ce numim identitatea socioculturală a națiunii (române) - parte a diversității europene și universale -, nu poate fi decât rezultanta vieții și activității tuturor participanților la actul conviețuirii, act în care autorul se străduiește (dorește) să convingă că și rromii și-au adus o valoroasă contribuție.

*Lipsa documentelor și a altor surse foarte sigure îl face pe autor să recurgă la memoria colectivă ori la surse din care **deduce** idei și **induce** afirmații ce fac din lucrare un document discutabil, ba chiar disputabil, ceea ce nu înseamnă altceva decât o invitație serioasă la cercetări aprofundate, studiu, căutări și reflecții comune, lipsite de prejudecăți, al căror rezultat nu poate fi decât calea obiectivă către adevăr și cunoaștere profundă, fără complezențe.*

Cuvinte cheie: Conviețuire, multiculturalitate, interculturalitate, dialog, spațiu sociocultural, identitate socioculturală, actul conviețuirii, cultură și civilizație simbiotică, patrimoniu comun, loc comun, stoc de prețuire reciprocă.

Abstract:

The paper is an attempt to identify the issues meant to facilitate and intensify the intercultural dialogue, appreciated by the author as being the most fruitful way to build both a world and an intercultural cohabitation.

*The final result of such ample, sinuous and difficult process is, in the author's conscience, a social and cultural space that he calls **a common space of active cohabitation**.*

The author's hypothesis is that what we call the "socio-cultural identity" of the Romanian nation (as a part of the European and universal diversity) can only be the result of the life and activity of all the participants to the act of living together; the author endeavours (wants) to convince the others that the Roma people also had a valuable contribution to this act.

*The lack of documents and other reliable sources determines the author to go to the collective memory or other sources, from which he **deduces** ideas and **induces** assertions that make this paper a debatable, even disputable one, in fact, a serious invitation to deeper researches, studies, investigations and common reflections, without prejudice.*

Their outcome would be the objective way towards truth and profound knowledge, without false amiabilities.

keywords: Living together, multiculturality, interculturality, dialogue, socio-cultural area, socio-cultural identity, act of living together, symbiotic culture and civilisation, joint patrimony, joint place, stock of mutual appreciation.

În tot mai intensul și fertilul schimb de idei, păreri și ipoteze cu privire la relațiile ce se pot stabili ori trebuie să se stabilească între entitățile umane ce coexistă pe un același areal, noi, principial, putem fi de acord cu susținătorii tezei unor posibile existențe paralele, în care participanții la actul conviețuirii pot rămâne indiferenți, imuni, neafecțați de prezența, viața, obiceiurile, opțiunile, dorințele, realizările, patrimoniul sau neîmplinirile celor de alături. Dar apreciem că o asemenea posibilitate funcționează doar în condiții speciale și pe perioade determinate din punct de vedere istoric și social.

Dacă, prin absurd, am ignora complexitatea vieții sociale actuale, care, într-adevăr, nu a fost la fel în toate timpurile, dar nici nu a fost vreodată vulgar

de simplistă, și am ignora nevoile și interesele oamenilor care, uneori, ating dimensiuni planetare, dar am avea în vedere doar și am reflecta cu mai multă determinare numai asupra **sentimentului de frică** - - specific ființei umane și, probabil, tuturor ființelor vii - am ajunge *volens-nolens* la concluzia că ignorarea celui din apropierea mai mult sau mai puțin imediată este imposibilă.

Noi credem că oamenii, comunitățile umane, nu pot trăi multă vreme fără să se informeze, fără să se documenteze reciproc unii asupra altora.

În ce măsură informațiile și cunoștințele dobândite servesc la buna derulare a vieții sociale comune ori sunt utilizate pentru a tulbura, a modifica sau a distruge coabitarea, rămâne o altă problemă.

Opțiunea pentru una sau alta dintre posibilități este, neîndoielnic, determinată istoric și social, în funcție de conjunctură, grad de evoluție, interese și aspirații, nevoi și opțiuni, sisteme politice și sociale, ideologii, imagine de sine, concepții sau filosofii de viață, care, la rândul lor, variază spațial și, mai ales, temporal.

Despre rromi, în ultimele două decenii, se știe și se afirmă din ce în ce mai multe, dar asupra problemei contribuției lor la făurirea patrimoniului socio-cultural național, la progresul și creșterea a ceea ce cotidian numim societatea românească actuală se păstrează o implacabilă, inechitabilă și prudentă rezervă.

Acesta este motivul pentru care ne-am propus să inaugurăm o timidă și insignifiantă dezbatere, care poate fi începutul unui proces cognitiv-introspectiv mai amplu, a cărui finalitate să fie cel puțin spectaculoasă, dacă nu și întemeietoare.

Rezerva amintită are, desigur, motivații diverse și de profunzimi diferite. Ne vom apleca asupra unora dintre ele, având conștiința posibilităților cognitive și documentare limitate, dar și a propriilor limite.

Din păcate, în aprecierea contribuției rromilor la formarea patrimoniului identitar comun, ne lovim de două realități dure.

În primul rând este vorba de „repulsia” istorică pentru cele scrise, spre a fi reținute ori comunicate, specifică majorității protorromilor, adică a primilor rromi veniți din India², la începuturile existenței lor europene. În acest sens, profesorul francez, membru al corpului didactic profesoral al Universității (pariziene) Sorbona, Jean-Pierre Liègeois, ne atenționează, spunându-ne că „pe tot parcursul istoriei lor, rromii nu au lăsat în urma lor decât documente produse de alții, cu bune și rele, cu lucruri reale sau imaginare. Iar memoria colectivă a reținut mai mult aspecte legendare”³.

În al doilea rând, ne referim la preocupările tardive ale populațiilor majoritare de contact, din sud-estul Europei și din actuala Românie în mod special, atât pentru cele scrise, în general, cât și pentru existența și originile populației rome, considerată multă vreme parte a peisajului social normal⁴, cotidian. Pentru a suplini puținătatea surselor documentare și pentru a valorifica informația orală, specifică poporului rrom, vom porni în analiza noastră de la alte două realități clare:

- stabilirea rromilor, așa cum am arătat în altă parte⁵, pe teritoriul actualei Românie în perioada de definitivare a formării poporului român și a limbii române (începutul sec. al XI-lea);

2 Dr. Vasile Burtea, 2002, *Rromii în sincronia și diacronia populațiilor de contact*, Editura Lumina Lex, București, p.19.

3 Jean-Pierre Liègeois, 2008, *Romii în Europa*, Consiliul Europei (Biroul din București), p. 15.

4 Dr. Vasile Burtea, 2002, op. cit., p. 19.

5 Ibidem, 19-25.

- lipsa unui teritoriu, din cadrul României, locuit exclusiv sau majoritar de către rromi (cum s-a întâmplat cu celelalte minorități), în favoarea răspândirii rromilor aproape egal în fiecare zonă a țării și în grupuri restrânse, răsfițați, în majoritatea cazurilor, printre majoritari (români, maghiari, turci etc.), ceea ce din punct de vedere statistic apare ca ne semnificativ pentru orice fel de demers, concluzie sau apreciere.

Când vorbim de orice altă minoritate de pe teritoriul României o și asociem mental cu teritoriul pe care-l ocupă, ceea ce în cazul rromilor este imposibil. Când vorbim de maghiari, automat ne gândim la județele Covasna, Harghita, Mureș sau Cluj, teritorii ocupate majoritar de aceștia, chiar dacă maghiari întâlnim în mai toate județele țării. Când vorbim de ciangăi, vrem-nu-vrem, ne gândim la porțiuni bine delimitate din județele Bacău și Neamț. Când ne referim la turci și tătari, sau la rușii lipoveni, avem în față zone din Dobrogea și Deltă, iar când este vorba de ucrainieni ne vine cu prioritate în minte câte o zonă din județele Suceava și Maramureș și ceva din Deltă (județul Tulcea). Cehii și slovacii automat ne aduc în minte Nădlagul, iar mâna de oameni numiți croați ocupă majoritar nici mai mult nici mai puțin decât o comună (Carașova).

Ce zonă a țării este ocupată majoritar de către rromi? Când spunem rromi, la ce zonă sau porțiune de teritoriu ne gândim? Unde-i găsim? Nicăieri și peste tot. Cine sau ce este „responsabil” de o asemenea situație? Speranța sporiri șansei de a „întâlni” comanda socială, în condițiile competiției concurențiale, pe care rromii au refuzat să o abordeze de pe poziții de forță, de solidaritate de grup mare, de violență chiar, nici în condițiile în care, excluzând perioada antică, aveau statutul de a treia etnie minoritară sosită pe acest teritoriu. Ei au preferat să iasă în întâmpinarea comenzii sociale – opțiune favorizată și de modul de trai nomad, itinerant, al celor mai mulți dintre ei, încă din perioada începuturilor. Acest proces l-am analizat mai profund cu alt prilej, motiv pentru care nu vom mai insista (5).

Ce a însemnat ocuparea majoritară a unei porțiuni de teritoriu de către o etnie și, implicit, o cultură anume? În primul rând posibilitatea unei activități colective, comune din punct de vedere etnic, în care valorile și normele specifice au fost conservate și promovate. Pe lângă formarea unei psihologii comune, acestea au condus la formarea și conștientizarea intereselor și nevoilor specifice de grup mare, a intereselor generale. Și mai important, a însemnat posibilitatea edificării unor instituții specifice religioase, culturale, educaționale și chiar administrative, toate concurând la promovarea și dezvoltarea instituțională a limbii (în școli laice sau religioase).

În planul relațiilor sociale, această dominanță teritorială a condus, funcție și de psihologia fiecărei etnii și a conjuncturii istorice, la un soi de segregare etnică, fiecare dintre participanții la viața socială fiind orientat, în primul rând și predominant, spre problemele interne din teritoriul său, decât spre problemele generale ale societății la care cu toții aparțineau, prin statalitate.

Nimic din toate acestea nu se regăsește în cazul rromilor, aspect lesne de identificat și în prezent (zestre istorică greu de lepădat), în comportamentul individual și de grup foarte mic al acestora, de către orice observator interesat și cu un minim de experiență.

La nivelul vieții sociale, relația – populație majoritară nu este grevată (în ciuda aparențelor stereotipe sau a convingerilor actuale) de ceea ce am numit soi de segregare etnică, chiar dacă majoritatea rromilor era percepută (justificat sau nu) ca nomadă. Acest aspect este mai bine evidențiat în relația rromilor cu populația majoritară românească. Chivuța cu hainele vechi, bucătăreasa țigancă, țigancă care ajută la curățenie, la vărui, la lipit, țiganii care, periodic, veneau să spoiască vasele de bucătărie și tacâmurile, soția fierarului care venea după produsele datorate pentru lucrările efectuate, țiganii luați cu ziua la diferite

munci, țiganul sau țiganca care aduceau când și când pește etc. erau prezențe normale în gospodăriile majoritarilor (români), indiferent de situația materială a gospodăriei și de statutul comunitar al gospodarilor.

De asemenea, neexistând posibilitatea unei endogrupări etnice rrome, orientarea etnicilor rromi devenea canalizată preponderent spre problemele generale ale cetății și ale societății în care trăiau, ca și a majoritarilor cu care coabitau. Unul dintre multiplele exemple care se pot da este și acela că la Falansterul de la Scăieni (Prahova) singurul minoritar aflat alături de socialistul Theodor Diamant a fost un rrom.

Reversul medaliei se înregistrează la nivelul dezvoltării și promovării limbii prin instituțiile religioase, culturale și școlare care (și am văzut din ce motive) le lipseau, aspect care a determinat (contrar celorlalte etnii) trecere în plan secund a limbii vorbite. Sediul acesteia fiind familia și restrânsul grup din comunitate, a fost „favorizată” *transmiterea și păstrarea dialectală* a limbii romani.

Această realitate, care a dăinuit secole, a fost drastic bulversată după Revoluția română din decembrie 1989 când s-a creat posibilitatea formării limbii romani literare, unitare, prin introducerea acesteia (opțională) în școli, începând de la învățământul primar până la cel universitar (secție de limbă romani la Facultatea de filologie și limbi străine a Universității București).

Cumulativ, cele două condiții enunțate mai sus au favorizat constituirea unei culturi și civilizații cu caracter predominant simbiotic⁶, ce a devenit patrimoniu comun, ambele etnii contribuind la îmbogățirea sa, în proporții diferite în momente diferite, ca și cum ar fi contribuit la propriul patrimoniu, de multe ori în defavoarea păstrării propriei identități particulare, dar fără a afecta radical identitatea grupului.

Ca atare, în mod obiectiv, în virtutea imperativului nevoii și a organizării sociale, cele două culturi și civilizații s-au format și dezvoltat împreună, adoptând o traiectorie convergentă, până la identificare. Absența teritoriului, „caracterul dispersat al vieții rromilor”⁷, cum spune academicianul Cătălin Zamfir, au condus la lipsirea rromilor de șansa durării unor lăcașuri culturale, religioase, educaționale și administrative etc. proprii în care să-și cultive specific și autonom cultura, obiceiurile, tradiția, limba și tot ce se numește formarea și dezvoltarea identității sau, cel puțin, contribuie la constituirea sa.

Singura instituție în care rolurile și funcțiile respective se puteau iniția și exercita a fost familia și, cel mult, restrânsa comunitate orală.

De aceea, apreciem că, în comparație cu celelalte minorități, situația rromilor este atipică. Dacă unora dintre celelalte minorități propriile structuri le-a asigurat (și continuă să le asigure) păstrarea și afirmarea aproape autonomă a identității lor culturale, rromii și-au dezvoltat cultura și civilizația în simbioză cu populațiile majoritare de contact, influențându-se și completându-se reciproc.

Filonul cultural al rromilor nu s-a întreținut prin legăturile cu o țară-mamă, așa cum se întâmplă cu celelalte minorități, iar cultura lor nu este reprezentată de centrele sau misiunile culturale ale ambasadelor statelor-mamă, ori de propriile case și locașuri de cultură. Dacă celelalte minorități, indiferent de mărimea lor, au, cel puțin, o instituție culturală (casă de cultură, centru cultural, club etc.) locală, zonală sau regională (unele având astfel de edificii și în capitală), rromii sunt în totalitate lipsiți de așa ceva.

Dacă în domeniul culturii lucrurile stau ca mai sus, este lesne de imaginat sau de înțeles ce se întâmplă în domeniul educației școlare, religiei, administrației etc., unde nu a existat nici măcar ideea unor instituții (școlare,

6 Ibidem, p. 150.

7 Elena și Cătălin Zamfir (coordonatori), 1993, *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, Editura Alternative, București, p. 92.

educaționale, religioase, administrative) proprii. Or, lipsa unui teritoriu populat majoritar și cvasiomogen de această etnie, a constituit, neîndoind, temeiul unei atari situații.

Într-o lucrare colectivă, coordonată de profesorii Elena și Cătălin Zamfir, se apreciază că „o cultură tradițională folclorică se cristalizează în mod special în comunitățile rurale, în condiții de accentuată și îndelungată izolare. Istoria ultimilor 8-900 de ani a populației de romi a fost istoria unei comunități care nu a trăit niciodată o perioadă suficient de îndelungată în mod izolat, în comunități omogene relativ mari”⁸. Acesta este faptul care explică de ce producțiile culturale ale romilor apar fie adaptări ale unor moșteniri ancestrale, din vechea Indie, transmise și adaptate la obiceiurile, tradițiile, practica și producțiile culturale ale spațiilor în care trăiesc, fie datini și obiceiuri ale populațiilor majoritare de contact *impregnate de romanes*⁹.

Prelucrarea și adaptarea s-a produs în procesul interferenței și cooperării impuse de procesul vieții reale, în care trebuințele și nevoia socială își au locul bine definit de însuși contextul istoric.

Faptul că jumătate din quartetul ce s-a numit **Școala Ardeleană** era reprezentată de romi¹⁰ declarați (deși ipoteze recente conduc spre ideea că întreaga Școala Ardeleană – oare cine și de ce i-a dat această denumire? – era constituită din intelectuali greco-catolici romi), care au produs marea cotitură în limba și, implicit, în cultura română, dirijându-le de la forma lor slavă (kirilică), de care nu era total independent nici conținutul, spre cel firesc, latin, reprezintă o contribuție crucială la constituirea patrimoniului comun, dar și motiv de recunoștință și respect pentru întreaga etnie din care s-au ridicat acești intelectuali de înaltă clasă ai vremii lor.

Inimosul și exigentul Ion Budai-Deleanu, alias Leonáchi Dianeu, în scrisoarea către celălalt rom devotat al începuturilor culturii latine scrise românești, Mitru Perea, vestit cântăreț¹¹, pe numele său adevărat Petru Maior, își rostea îndemnul și credința confesându-se: „fiind eu țigan ca și tine (s.n.), am socotit cuvios lucru de a scrie pentru țiganii noștri, ca să preceapă ce felii de strămoși au avut. Adevărat că aș fi putut să bag multe minciuni laudând pe țigani și scornind fapte care ei n’au făcut, cum fac astezi istoricii unor neamuri, care scriind de începutul norodului său, să sue până la Dumnezeu și tot lucruri minunate bârfesc. Dar’ eu iubesc adevărul (s.n)”¹².

Urmând canoanele obișnuite, este posibil ca cititorul să-și pună întrebarea considerată legitimă: ce opere anume, specifice culturii lor, ce producții culturale scrise și recunoscute, de notorietate, au adus romii din cultura lor și le-au „cedat” culturii române sau culturii arealului românesc, pentru a le adăuga creației culturii sau civilizației românești, ca să se poată justifica afirmațiile precedente și următoare? Se poate spune că una este persoana citată, care poate fi de origine romă sau altă origine, și alta este persoana respectivă purtătoare a unei culturi și civilizații etnice. X poate fi rom, dar asta încă nu implică că a venit cu o cultură romă.

Răspunsul nostru este acela că, în prezentele rânduri, nu despre așa ceva este vorba. Ci despre aspecte mult mai complexe decât împrumutul intercultural sau donațiile culturale. Este vorba de un proces de renunțare la sine, prin

8 Ibidem, p. 23.

9 Dr. Vasile Burtea, 2002, op. cit., p. 152.

10 Ibidem, p. 153.

11 Ion Budai-Deleanu, 1999, *Țiganiada*, Editura Amarcord, Timișoara, p. 61.

12 ibidem., *Țiganiada*, Note introductive, Scrisoarea lui Leonachi Dianeu către Mitru Perea, p. 64.

renunțarea la ceea ce în mod normal ar trebui să consideri că-ți aparține, pentru a crea sau a contribui (deci pentru a te dăruia) la ceea ce consideri că aparține tuturor, că nu-ți este străin, ci dimpotrivă. Dacă te-a adoptat, ai obligația și dorința de a adopta la rândul-ți, nu numai dintr-o opțiune (obligație) morală reciprocă, ci și dintr-o convingere intrinsecă, fără de care actul creației și al contribuției ar fi artificial.

Fiindcă ne-am obișnuit să credem, fals, că doar intelectualii sunt făuritori de cultură, putem spune că intelectualii rromi, formați în școli ale populației dominante, au preluat cultura dominantă și au dus-o mai departe. Indubitabil că ei au venit și cu o tradiție a culturii rome, dar aceasta nu a constituit clivaje de tipul *a* este al meu, *b*, al tău, ci dimpotrivă, s-a contribuit cu totul la patrimoniul comun, formând ceea ce am numit deja *locul comun* al coabitării active, ca și contribuția însăși. Nu se poate pune problema care au fost elementele culturale „purtate” de rromi și care mai puțin sau deloc. Procesul a fost favorizat consistent și de inexistența unei limbii romani scrise, care să-i acapareze pe intelectualii sau contributorii la cultura și civilizația comună (în orice rău există mereu și un strop de bine).

Cultura în general (căci despre aceasta este vorba, nu numai despre cultura cultă, elaborată, standardizată) este codificarea unei experiențe. Inevitabil, rromii au avut experiența personală și colectivă de rromi. Dar ei au acționat și contribuit ca intelectuali români, exprimându-și, totodată, cultural, și experiența de rromi. Și asta rămâne, într-adevăr, o influență, fiindcă, chiar dacă nu au venit cu o cultură cristalizată a rromilor, ei au venit cu experiența rromilor.

Ca atare, imaginând procesul concret-istoric, rromii nu au fost doar „acumulatori”, care și-au însușit cultura populațiilor de contact pentru a o grefa pe propriul stil și pe elemente proprii, ei au fost și „transmițători” de cultură. Altfel spus, puternicul proces de aculturație nu s-a produs simplist, doar prin inculturație, ci a avut o dinamică complexă, beneficiind și de procesul invers, de exculturație. Ambele cu ponderi și contribuții diferite și oscilante în același timp, în funcție de epoca istorică și realitatea social-economică existentă. Să nu uităm că, chiar dacă protorromii nu erau proprietari pe meleagurile pe care s-au așezat, ei au sosit dintr-un spațiu cultural cu tradiție, așezat și bine format, fundamentat și definit în individualitatea sa. Erau purtătorii unui bagaj solid de inițieri (hinduse), cunoștințe și percepții din care aveau ce împărți, cel puțin la fel de mult pe cât aveau și de cules. Și acest lucru nu a necesitat eforturi deosebite și nici nu a întâmpinat obstacole insurmontabile.

Să ne reamintim că protorromii au fost deja prezenți în zona Balcanilor încă din a doua jumătate a secolului al XI-lea, adică încă din perioada când tânărul popor (român, de mai târziu) și limba română își desăvârșeau procesul de formare. Ori, un popor care-și începe propria-i existență și individualitate are întotdeauna ce primi de la un popor cu o cultură și istorie milenară, așezată, chiar dacă acesta din urmă se află în bejenie.

Generații întregi de majoritari și-au însușit o serie de meserii direct de la noii sosiți, aflați în libertate sau deja robiți. Fierăritul, producerea și prelucrarea aramei și alamei, lăutăria, zidăritul, ciubotăritul au fost profesii practicate, la un moment dat, exclusiv de către rromi. Se poate replica, de exemplu, cu faptul că lăutarii nu sunt numai rromi, ci pot aparține tuturor participanților la actul conviețuirii. Desigur că, într-o abordare sincronică, lucrurile așa apar. Dar aici este vorba de spațiul românesc, în primul rând, și vremea începuturilor, care solicită cu necesitate o abordare diacronică. Una înseamnă un cântăreț din fluier, frunză sau solz, ce exprimă prin cântec stări proprii umane în funcție de timp, loc sau conjunctură, ba aceștia se pot aduna laolaltă cu prilejul unui eveniment anume (căsătorie, botez, nedeie, iarmaroc etc.) și cu totul altfel stau lucrurile când respectivul cântăreț își

asigură existența aproape exclusiv și împreună cu alți semeni din cântatul la diferite instrumente. Ori, așa cum am văzut, Jannine Auboayer, în excelenta sa analiză a societății indiene antice, ne asigură că muzica profesionistă (lăutăria, cântăreții), ca de altfel și alte meserii, era nu numai recunoscută, dar se afla catalogată, ca și toate celelalte, „în lista celor șaizeci și patru de arte”¹³. (Deci India, încă din Antichitate, avea deja elaborat un catalog al ocupațiilor, ceea ce în Europa și cu atât mai puțin pe teritoriul viitoarei României...nu se punea problema. Personal am lucrat, în cadrul Ministerului Muncii și Protecției Sociale, la prima Clasificare a Ocupațiilor din România, începând cu anul 1994, lucrare ce s-a finalizat după plecarea mea din minister, în anul 1997).

Important rămâne faptul că această zestre culturală, pe care noii sosiți o aduceau și au perpetuat-o până în zilele noastre, a avut darul de a acoperi cum nu se poate mai bine nevoile unei economii de tip pastoral-agrar prin excelență. Treptat, ea a fost însușită sau transmisă și către membri ai populațiilor majoritare de contact.

Poate cineva, pe bună dreptate, ar pune problema dovezilor scrise. Apreciem că o astfel de problemă nu se poate pune când este vorba de elemente de civilizație, care, la un anumit nivel și la un moment dat, devin elemente de cultură (chiar fundamentale). Nimeni nu consemnează data și ora când primul meșteșugar nerrom a terminat ucenicia la unul rrom și poate lucra de unul singur, formând la rândul său alți meșteșugari nerromi sau chiar rromi. Nimeni nu consemnează data și ora când o rețetă din bucătăria unei etnii trece în bucătăria unei alte etnii, care o poate adopta sau nu. Astfel de fapte nu se petrec nici în zilele noastre, dar într-o vreme când niciuna dintre părți nu avea nicio neliniște la culcare datorită faptului că nu au consemnat nu știu ce eveniment din viața lor! Și dacă ar fi dorit, ar fi avut posibilitatea, în condițiile în care în vremurile moderne, la sfârșitul celui de-al doilea Război Mondial, 75% din populația României era analfabetă? Dar în vremea începuturilor?

Mai mult, dacă autorul acestor rânduri nu și-ar dezvălui identitatea (sau, mai corect, apartenența) etnică, ce s-ar putea spune despre el? Acum. Dar peste o sută de ani? De aceea considerăm că nimic nu ne împiedecă să rememorăm realitatea și procesul istoric, pentru ca, în acord și sub auspiciile profundului și nuanțatului sociolog C. Wright Mills, să le transformăm în sursă de imaginație sociologică¹⁴, în procesul de reconstrucție sociologică a socialului.

Dacă frizerii rromi au deținut monopolul asupra serviciilor de frizerie și coafură (considerate, mult timp, profesii murdare), până într-o vreme foarte apropiată de zilele noastre (perioada interbelică), astăzi meseria se practică aproape exclusiv de către majoritari.

Rromii robi căsași, sau de curte (rromii curteni, cum li se mai spunea), la reședințele sau pe domeniile stăpânilor lor, cu care conviețuiau (gospodăreau împreună, ei neavând locuințe sau curți proprii), erau educatori, confidenți, doici, spălătorese, grăjdari, florari, bucătari, artiști de teatru și circ și, bineînțeles, lăutari. Nu putea să fie posibil ca norme, cunoștințe, cutume, valori și idealuri proprii să nu fie transmise reciproc, din partea tuturor participanților la actul conviețuirii.

Nu credem că își poate imagina cineva că rromii bucătari (pentru a lua doar un singur exemplu), înainte de a se ocupa de bucătăria și masa stăpânilor lor, treceau mai întâi printr-un curs sau școală de bucătărie și menaj cu specific

13 Jannine Auboayer, 1976, *Viața cotidiană în India antică*, Editura științifică și enciclopedică, București, p. 119

14 C. Wright Mills, 1975, *Imaginația sociologică*, colecția Idei contemporane, Editura Politică, București.

autohton (național, românesc), apoi își ocupau locurile la cuhnii. Dimpotrivă, au gătit după rețete și cunoștințe proprii, care au fost atât de mult pe gustul stăpânilor sau convivilor lor încât aceștia le-au adoptat ca fiind ceva ce le aparține de drept și de fapt, motiv pentru care le-au transmis ca zestre culturală tuturor descendenților și celor interesați. Așa se explică de ce rromii, în prezent, nu au nici o rețetă culinară, nici o mâncare care să aparțină tuturor rromilor și exclusiv lor, astfel încât să le definească bucătăria proprie, ca element de cultură, așa cum întâlnim la orice popor și, totodată, la toate celelalte minorități existente pe pământul României. S-ar putea să facă o palidă excepție mâncărurile denumite *borândău* și *ratulă*,¹⁵ dar și acestea doar ca mod de preparare, deoarece denumirea este tot nespecifică, iar aria de consum din ce în ce mai restrânsă, ele fiind cunoscute, chiar și de rromi, doar într-o mică măsură. Borândăul se întâlnește mai des la rromii ursari din județele moldovenești: Bacău și Iași, iar ratula este mai reprezentativă cam tot la rromii ursari din Dolj, Teleorman și Vâlcea.

Cât din devenitele tradiționale sarmale românești aparțin majoritarilor români (care le prezintă ca mâncare tradițională specifică) și cât rromilor, care le revendică la rândul lor, sau cât de adevărat este faptul că varza cu carne (celebra *Σax maseça* sau, mai uzitatul, *Σax thaj mas*) este specifică bucătăriei rrome, așa cum rromii susțin, și cât adevăr există în afirmația că aceasta este, totuși, o mâncare românească?

Devenită foarte populară și apreciată astăzi, *ciorba de burtă* nu a avut întotdeauna aceeași soartă. Până aproape de al doilea război mondial, majoritarii nu se prea atingeau de un asemenea produs culinar. Ciorba de burtă reprezenta hrana preparată aproape exclusiv de către rromi. De fapt, atunci când se sacrifică un animal, capul, burta și intestinele erau oferite rromilor care ajutau la treabă sau celor aflați în trecere. Lipsindu-se de materiile prime, desigur că majoritarii se lipseau și de produsele ce se puteau obține din ele.

În ceea ce privește sarmalele, ne este clar că nu reprezintă o mâncare specific românească, deoarece ele apar în mai toate bucătăriile balcanice: Bulgaria, Croația, Grecia, Serbia, Muntenegru, Turcia chiar etc. Este posibil să fie o mâncare specific rromă deoarece în Peninsula Balcanică rromii sunt cel mai bine reprezentați din toată lumea, iar locul lor în economia respectivelor state (mai puțin robia) este similar.

Dar muzica populară? Aceasta exprimă temperamentul și felul de a fi al românului din diferitele provincii ale țării, dar ea a fost, în cea mai mare și mai cunoscută parte a sa, interpretată și exprimată, ba, de multe ori, creată, de lăutarii rromi. Ei au știut să se transpună, ca nimeni alții, oriunde în lume, pentru a exprima în cântec exact spiritul, ethosul, poporului sau zonei în care au trăit. Ca să nu mai vorbim de mult discutata muzică lăutărească – creație rromă ce păstrează și exprimă melosul romani, dar care se cântă întotdeauna în limba populației majoritare de contact sau, particularizând, cu cuvinte românești, ce se tolesc într-un tot armonizat și profund, generat de un îndelungat *proces simbiotic*¹⁶.

Nu vrem să se înțeleagă din poziția noastră că nu recunoaștem existența unei culturi **orale** rrome și, implicit, necesitatea stringentă de a se crea condițiile necesare păstrării, conservării, îmbunătățirii, îmbogățirii și exprimării acesteia, ca parte componentă a patrimoniului cultural universal și parte componentă a diversității specifice țării și continentului nostru. Ea reprezintă un fragment, fie și foarte neînsemnat, din ceea ce constituie identitatea culturală a Europei. Ceea ce dorim să evidențiem se referă la condițiile care au făcut imposibilă

15 Dr. Vasile Burtea, 2002, op. cit., p. 155.

16 Ibidem, 156

dezvoltarea unei culturi rrome autonome și de amploare, deci a unei culturi scrise originale (culte, cum ne-am permis să o numim mai sus), puternice și specifice.¹⁷

Păstrând diferențele și fără a minimaliza contribuțiile personalităților, **contribuția esențială** la constituirea patrimoniului economic comun (bază a întregii vieți sociale a țării) și la modernizarea României a avut-o marea masă a populației rrome care, alături de masa de țărani și muncitori români, au trudit pe marile întinderi de pământ, pentru a le stoarce roadele, fie în calitate de robi (boierești, mănăstirești sau domnești), fie ca truditori cu brațele, săraci, dar liberi din punct de vedere juridic, fie ca mici și mari proprietari, fie în calitate de meșteșugari.

Meșteșugarii rromi au avut o **contribuție esențială la constituirea patrimoniului economic comun** și la **modernizarea României**, ambele procese însemnând construcția **locului comun al coabitării active**.

Fierarii, ca și strămoșii lor fierari din India antică, despre care Jannine Auboyer spunea că „fabricau cu aceeași perfecțiune arme și zale ușoare, foarfeci de unghii și instrumente de chirurgie. Pentru agricultori, ei făceau brăzdare de plug, lanțuri, cazmale, țepuși de mânat boii; dulgherii veneau de asemenea să cumpere de la ei securi, ciocane, fierăstraie, burghie și cuie de lemn. Vânătorii contau printre clienții lor asidui, cerându-le cuțite, brice, iar croitorii își procurau ace”¹⁸, au fost marii revoluționari ai practicii agrare, casnice (economice) și relaționale, a modului de viață, a întregii societăți românești. Meșteșugarii rromi nu au adus ei roata pe teritoriul actualei României, dar șina de fier aplicată peste colacul roții le aparține, introducerea butucului cu șină la roată și potcoavele de fier aplicate animalelor de tracțiune, de asemenea. Acestea reprezintă reale contribuții de progres tehnic și creștere a productivității, ca și înlocuirea plugului de lemn cu cel de fier sau cu brăzdar de fier, introducerea sabelor, lopeților și cazmalelor de fier, mai ușoare și mai rezistente și, deci, mai eficiente, în locul celor de lemn sau bronz, toate conducând la o creștere exponențială a producției agricole feudale și la pregătirea agriculturii pentru marile exploatații capitaliste de mai târziu. Mobilierul țărănesc, făcut de meșterii rromi specializați în **prelucrarea lemnului**, cunoscut sub numele de **mobilier rudăresc**, este unicat în gospodăria țărănească și conține piese specifice: masa joasă, rotundă, cu blat gros și trei picioare, de influență vădit orientală, prezentă pe arii largi în Banat, Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova, însoțită de scăunele joase, cu față ușor scobită, rotunde sau pătrate, cu trei sau patru picioare, de obicei simple, fără ornamente și masa înaltă cu ladă sau cu sertar, inclusiv masa „cu secret” (cu sertar ascuns vederii), răspândite în Transilvania și Maramureș și masa-dulap, prezentă cel mai frecvent în Oltenia și în Muntenia¹⁹, sunt elemente care în prezent sunt greu de împărțit sau repartizat între culturi.

Conservarea limbii romani

Primele studii și cercetări aprofundate referitoare la romii din România au fost realizate de Barbu Constantinescu, în anul 1878. Cunoscător al limbii romani, acesta a scris „**Probe de limba și literatura țiganilor din România**” și, astfel, pentru prima dată, a apărut o lucrare care reunea mostre de folclor rrom din Țara Românească și

¹⁷ Ibidem, 153

¹⁸ Jannine Auboyer, op.cit., p. 113.

¹⁹ Dr. Delia Grigore, *Cercetări de teren referitoare la meșteșugul rudăriei*, efectuate în perioada 1996-2006.

Moldova, în text bilingv paralel, rrom-român. Deși este o culegere de folclor, are o deosebită importanță și din punct de vedere lingvistic, deoarece, tot pentru prima dată, sunt prezentate explicații gramaticale corecte, în notele de sub fiecare cântec inserat.²⁰

De asemenea, filologi și cercetători de prestigiu precum **Alexandru Graur**²¹, **Andrei Avram**²², **Ion Calotă**²³, **Gheorghe Sarău**²⁴ ne spun în lucrările lor cum și cât a influențat limba romani limba română.

Cum era și firesc, după Decembrie 1989, s-a înregistrat în România o adevărată explozie a fenomenului rrom, în toate planurile (sociopolitic, muzical, editorial, publicistic, educațional). În anul 1990, Ministerul Învățământului²⁵ a procedat la recunoașterea alfabetului oficial, comun, internațional al limbii romani și la introducerea sa, în mod oficial, în școlile în care se studiază limba și literatura romani. Studiul limbii romani a fost sprijinit prin: înființarea a trei clase experimentale pentru studiul limbii romani, în cadrul a trei Școli Normale (București, Bacău și Târgu Mureș), în anul 1991; deschiderea cursului facultativ de limba romani de către profesorul Gheorghe Sarău, în octombrie 1992, la Universitatea din București; studiul limbii romani ca limb maternă, câte patru ore/saptămână, la clasele I-XIII; elaborarea a două programe școlare pentru studiul limbii și literaturii romani, cu începere din anul școlar 1992/1993. Tot în această perioadă au fost concepute și elaborate primele instrumente de lucru școlare, oficiale sau auxiliare²⁶. Înființarea, la Universitatea din București – Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, a unei secții de sine stătătoare „B. limba și literatura romani”, cu începere din anul universitar 1998/1999, care a devenit, ulterior, secție „A. limba și literatura romani” a însemnat momentul intrării în normalitatea vieții coabitării din România, deoarece rromii reprezentau singura etnie din această țară a cărei limbă (și cultură, am spune noi) nu se studia la nivel superior. Studiul suplimentar al istoriei și tradițiilor rromilor, la clasele a VI-a și a VII-a, începând cu anul 2006/2007; înființarea a trei școli cu predare în limba romani în învățământul primar, dintre care prima a fost Școala nr. 12 Măguri (municipiul Lugoj, județul Timiș), înființarea primelor două

20 Catalogul publicațiilor din domeniul rom, www.edu.ro.

21 Alexandru Graur, 1934, *Les mots tziganes en roumain*, apărută în “Bulletin lingvistique”, II.

22 Andrei Avram, 1960, *Cercetări lingvistice la o familie de țigani*, în “Fonetică și dialectologie”, București.

23 Ion Calotă, 1974, *Graiul rudarilor din Oltenia*, Craiova.

24 Gheorghe Sarău, Gheorghe Nicolae 1986, *Criterii socio-lingvistice în clasificarea colectivităților de țigani*, comunicare prezentată la Simpozionul „Implicațiile sociologiei în cercetarea limbii și literaturii”, București, 28-29 mar., [nepublicată].

25 Vezi Gheorghe Sarău, 2003, *Politici educaționale pentru rromi*, în vol. *Parteneriatul strategic dintre Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului și UNICEF, în educația copiilor rromi – realizări și perspective*, Edit. Vanemonde, București, p. 5.

26 Gheorghe Sarău - *Mic dicționar rom-român, Limba romani (țigănească). Manual pentru clasele de învățători romi ale Școlilor Normale, Culegere de texte în limba țigănească. Clasele a II-a – a IV-a. Tékstongqo lil p-i romani chib (vaš i II-to – IV-to klàse), Manualul de comunicare în limba rromani. Vakărimata*, 1998, *Manualul de alfabetizare pe tematică biblică „Po but dud”*, în cooperare cu Societatea Biblică Interconfesională din România, 1998, *Rromii, India și limba rromani*, Editura Kriterion, București.

grădinițe bilingve, în limbile romani-română, din istoria învățământului românesc, în localitatea Sărulești, județul Călărași, în anul 2004 și în satul Ciurea, comuna Zanea, județul Iași, în anul 2007 (la inițiativa și cu expertiza Centrului Rromilor „Amare Rromentza”) au constituit necesare continuări ale procesului de care am vorbit. Pregătirea acestora s-a făcut cu cea mai mare atenție și respect deontologic. Curajul de a implementa precedentele inițiative a fost susținut de inițiale experimente în municipiile Tecuci (cartierul Nicolae Bălcescu), județul Galați și Caransebeș, județul Caraș-Severin, ale organizației Alianța pentru Unitatea Rromilor (A.U.Rr.), care au constat în înființarea a trei grădinițe pentru copiii din familiile defavorizate, unde se acorda o masă zilnic, cu mult înainte de a fi inaugurat programul „*cornu' și laptele*”, al Guvernului României, cu conținut și scop asemănător (1998-2000).

Literatura

Contribuția rromilor la dezvoltarea literaturii române apare ca deschizătoare de drumuri, abordând genuri noi, unele cu caracter de unicat. Ne referim nu numai la epopeea eroico-comică (Țiganiada) a marelui **Ion Budai-Deleanu** (poemation eroi-comico-satiric, alcătuit în doasprezece cântece de Leonachi Dianeu, îmbogățit cu multe însemnări și băgări de seamă, critice, filozofice, istorice, filologice și teologice de către Mitru Perea), dar și la inaugurarea, în literatura noastră, a genului fabulistic de către **Grigore Alexandrescu**.

Pe lângă opera capitală, Ion Budai-Deleanu s-a dovedit și o prezență notabilă în publicațiile vremii, contribuind substanțial și la dezvoltarea acestui gen al culturii noastre, prin opere de istorie, în latinește ca: *De unione trium nationum Transilvaniae commentatio*, opere de gramatică în latinește și în românește cum ar fi *Fundamenta gramatices linguae romanicae*, *Dascăl pentru temeliile nemțești*, opere de etnografie în nemțește ca: *Kurtzgefasste Bemerkungen über Bukovina* sau *Lexiconul român-german*.

Anton Pann (1796-1854) – scriitor și muzicolog rrom, pe numele său adevărat Antonie Pantaleon Petroveanu, fiul lui Pantaleon Petrov și al Tomidei (familie de rromi căldărari, veniți pe pământ românesc din Bulgaria), cel care a scris muzica pentru imnul României „Deșteaptă-te Române!”. Ne-a lăsat o minunată colecție de cântece culese sau prelucrate, sistematizate, teoretice, cu comentarii „culte” românești. Ștefan Foarță ne spune că „apare ca un autor inventiv, care descoperă rimele dificile, etimologiile fanteziste, calamburul: el știe în acest domeniu cât știe și Rablais”²⁷. Totodată Anton Pann a fost și un împătimit dascăl, îndrăgostit de profesia și elevii săi din Șcheiul Brașovului și Rm. Vâlcea.

Mihail Kogălniceanu – primul mare erudit cunoscător al problemelor și limbii rromilor, omul căruia rromii îi datorează și-i atribuie însuși actul eliberării lor din sclavie,²⁸ persoana față de care a existat întotdeauna bănuiala unora, convingerea altora, devenită ipoteză de cercetare, că ar aparține etniei rromilor²⁹. Această apreciere provine nu numai din faptul că era un bun vorbitor al limbii romani, dar și din faptul că a depus **mult suflet** în lupta pentru eliberarea rromilor din robie. Opera sa, fără a face rabat de la canoanele științei, este o pledoarie **de suflet** pentru viața și problemele stringente ale rromilor

27 Șerban Foarță, 1971, prefață la Anton Pann – „*Povestea vorbii*”, Editura Minerva, București, p. IX.

28 Dr. Vasile Burtea, op. cit., p. 37.

29 Ibidem, 245.

vremii sale.

Pe lângă o importantă activitate cu caracter istoric și politic se remarcă și prin opera literară, ca un talent cu chemare.

Cei care neagă ipoteza originii rrome a lui M. Kogălniceanu aduc drept argument faptul că părintele revistei *Dacia literară*, în jurul căreia s-au format atâția scriitori de primă importanță, aparține unei vechi familii de boieri moldoveni, dar, așa cum afirmam cu alt prilej, „nu toți rromii au fost sclavi și nu toți sclavii rromi și-au aflat obștescul sfârșit în situația de sclavi”³⁰. Au fost robi eliberați din robie (ex. viitorul dom al Moldovei, Ștefan Răzvan) și boieri rromi, ba au fost boieri rromi care au stăpânit robi rromi, cu care nu s-au purtat nici pe departe cu mânuși.

C. Nicolaescu-Plopșor – scriitor și jurnalist rrom din neamul rudarilor, editor al ziarului *O Rom* (Craiova, 1934). A patronat și o colecție de carte, Biblioteca *O rom*, colecție în care au apărut cele două lucrări de folclor rrom ale lui Plopșor „Ghilea romane/Cântece rrome” și „Paramisea romane/Povești rrome”, în ediții bilingve (română – romani), culese de la rromii ursari din comuna Gubaucea, județul Dolj.

Poetul **Pralea**, firea cea întoarsă, cum îl numește M. Eminescu, face parte din pleiada de început a poeziei moderne românești, aducându-și și el contribuția la scrierea unei limbi „ca un fagure de miere”³¹.

Miron Radu Paraschivescu, scriitor rrom, publica volumul *Cântice țigănești* în 1941, inspirat de poemele „Romancero Gitan” ale lui Gabriel Garcia Lorca.

Din păcate, urmașii acestei pleiade ante și interbelice de intelectuali rromi „angajați” în munca de emancipare și afirmare a etniei din care făceau parte, speriați, probabil, de ceea ce a urmat după al II-lea război mondial, de desființarea Uniunii Generale a Romilor și de promovarea universalismului sovietic, ca politică de stat în domeniul minorităților, de valurile de arestări care au avut loc în perioada 1945-1955 și de lozincă poporului unic, constructor al socialismului, au găsit adăpostul conservării lor în autoromânizarea rapidă și ruperea legăturilor cu etnia rromă și, în mod deosebit, ruperea legăturilor cu problemele acestei etniei. De ce nu au făcut același lucru ungurii și germanii minoritari? Ba la începutul perioadei au avut aceeași atitudine. Germanii, în mod deosebit, ei fiind asociați cu țara învinsă, Germania. Dar ulterior, având în spate niște țări-mamă, dintre care Germania devenea din nou America Europei, niște economii interesante, o diplomatie și relații de schimb, armate și tratate de cooperare, într-un cuvânt, fiind circumscrise unui lanț întreg de interese majore, la care s-a adăugat poziția și statutul lor secular antebelic, între care instituțiile proprii au avut un rol esențial, și-au permis mai multe pretenții, mai multă lejeritate și mai multă atenție din partea noii puteri și ordini sociale. Lipsindu-le toate acestea, chiar și atunci când teama a mai dispărut, mulți dintre rromi s-au complăcut în situația existentă (neavând nostalgia unor vremuri de glorie), apreciind, în mare parte îndreptățiți, că socialismul a fost pentru ei, cea mai egalitaristă dintre orânduiri, oferindu-le pentru prima dată în istorie fie și minimul de coloană vertebrală, prin garantarea și obligarea la un loc de muncă care să le asigure existența licită și demnă, fără deosebiri flagrant față de ceilalți cetățeni.

Literatură științifică și activitate organizatorică

Arhimandritul rrom **Calinic I. Popp Șerboianu**, licențiat al Facultății de

30 Ibidem.

31 M. Eminescu, poezia *Epigonii*, 1964, în vol. *Opere alese*, Editura pentru literatură, București, p. 37.

Teologie din București, cea mai înaltă personalitate declarată a rromilor în ierarhia bisericească și unul dintre fondatorii mișcării rrome interbelice, pe lângă contribuția sa la îmbogățire practicii și teoriei ortodoxe românești își tipărește, în anul 1929, la Paris, lucrarea cu caracter monografic „*Les Tiganes – Histoire – Ethnographie – Linguistique – Grammaire – Dictionnaire*”, într-un volum de 397 pagini, la prestigioasa editură Payot. Urmare a publicării acestei cărți a fost ales membru corespondent al „The Gipsy Lore Society”, reprezentând România în prestigioasa societate londoneză (și singura societate europeană) pentru studiul vieții și istoriei rromilor. Statutul dobândit îi inspiră ideea de a încerca, pentru prima dată în istorie, organizarea rromilor din România la nivel de țară, la **nivel național** (având ca predecesori locali rromii **Năftănaïlă Lazăr** din Făgăraș și **Iancu Panaitescu** din București). Opera sa a fost continuată la nivel național de către **Gheorghe Niculescu**, florarul, **G. A. Lăzărescu-Lăzurică**, economist și jurnalist, **Gh. Apostol** și alții, contribuind și prin aceasta la dezvoltarea culturii și practicii organizaționale românești³².

Marele **Nicolae Iorga**, născut din tată rrom și mama armâncă (aromâncă), ambii părinți fiind veniți din Munții Pindului și așezați la Botoșani, unde au deschis o băcănie, descendent al celebrului aventurier rrom **Iorga Cupețul**, zis și Galeongiul (Galeolitul), pentru că fusese condamnat la galere.

După ani buni în care marele istoric, literat, politician și om de știință și-a negat orice altă origine decât cea română, atunci când atacurile legionare cu privire la originea sa etnică se întetiseră și deveniseră tot mai argumentate, în ultima sa prelegere la Universitatea de Vară de la Vălenii de Munte, își anunța auditoriul că el, marele istoric, ce cunoștea istoria familiilor importante de boieri moldoveni mai bine decât și-o cunoșteau ele însele, *recent* (vezi Doamne) și-a descoperit și propria-i „origine sudică”³³ vrând, parcă, să alimenteze și mai mult convingerea rromilor că marele savant, într-un fel, le aparține, deși nu a mișcat un pai pentru ei. Pe lângă inestimabila contribuție la dezvoltarea și afirmarea cercetării istorice românești și activitatea politică teoretică și practică (președinte al Partidului Național Democrat și prim-ministru în anii 1931-1932), la fel ca și M. Kogălniceanu, se remarcă ca scriitor și critic literar de talent. Dar nu putem să nu ne întrebăm cum poate o mare personalitate ca a sa să cunoască până în amănunt istoria altora (țări, locuri, dar și indivizi particulari) și să nu știe nimic de propria-i istorie, pe care o descoperă pe cât de târziu pe atât de pretins întâmplător și doar atunci când virulența atacurilor și acuzațiilor opozanților se concentrează tocmai pe originea sa etnică, considerată halogenă, chiar dacă loviturile avea o cu totul altă motivație și țintă (ineficiența lor conducând la eliminarea fizică a marelui savant, ca ultimă soluție extremistă)?

Istorie – politică

Nu credem că se poate vorbi despre personalități din domeniul istoriei și politicii, fără a reaminti contribuțiile „literaților” M. Kogălniceanu și N. Iorga și în aceste domenii, datorită personalităților lor complexe și multilaterale, dar, pentru a nu ne repeta, și din economie de spațiu, ne vom limita doar la menționarea lor.

Nicolae Titulescu, fiul adoptiv al boierului oltean Titulescu, format în cultura și școala franceză, a fost printre marii artizani ai edificării României Mari,

32 L. Nastasă, A. Varga, *Minorități Etnoculturale. Mărturii Documentare. Țigani din România (1919-1944, Doc. nr. 21, Arhivele Statului București, Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 30-32).*

33 Nicolae Iorga, 1938, *Hotare și spații naționale – Conferințe la Vălenii de Munte, Vălenii de Munte, p.72-73.*

reprezentând externele românești la nivelul cel mai înalt de competență și prestigiu.

Hatmanul **Ștefan al VIII-lea Răzvan**, domn al Moldovei în perioada 3 mai 1595-august 1595 și contemporan cu Mihai Viteazul și Sigismund Bathory, cu care s-a asociat în lupta împotriva marelui Imperiu Turcesc, *născut în Moldova, dintr-un tată țigan și o mamă moldovancă*³⁴, nu a reușit să lase în urmă (cu excepția luptei pentru independență), datorită scurtei sale domnii, curmate tragic de viitorul domn, susținut de Poarta Otomană, – Ieremia Movilă – o operă vastă și glorioasă, precum urmașul său de peste două veacuri și jumătate – pârcălabul de Galați, domnul Principatelor Române – **Alexandru Ioan Cuza** –, pe care, și astăzi, cultura orală și memoria colectivă rromă îl reține ca parte a aceleiași etnii. Supoziția este întreținută și de atacurile virulente de la sfârșitul domniei sale, domnie în care a deranjat destule interese, când se spunea despre el că este dominat de apucăturile neamului său (?!), deoarece îi plăceau chefurile, jocul de cărți și femeile.

Contribuția rromilor **în domeniul muzicii**, inclusiv pentru cultivarea și afirmarea muzicii tradiționale românești, este de primă importanță. Convinși că vom comite o mare nedreptate, vom menționa doar câteva personalități care s-au afirmat nu numai în domeniul interpretativ, dar și în cel al dezvoltării teoriei și creației muzicale:

Vasile Barbu Lăutaru – născut în anul 1780, la Iași, în mahalaua Frecăului, într-o familie de lăutari robi, ca fiu al starostelui de lăutari Stan Cobzariul și al Ilincăi. „Se răscumpără din robie la 6 iulie 1845, conform condiții de „Prescrierea birnicilor și a dezrobiților țigani din orașul Eși”³⁵.

Grigoraș Dinicu (1889-1949) – muzician rrom, născut în cartierul *Scaune* al lăutarilor bucureșteni, într-o modestă casă de pe strada Sfinților. A absolvit Conservatorul Ciprian Porumbescu din București, devenind unul dintre marii muzicieni și interpreți ai României, a cărui virtuozitate a făcut cunoscută muzica din România în întreaga lume. A concertat la Expoziția Internațională de la Paris din 1937, prilej cu care a fost invitat să cânte și la recepția oferită mamei președintelui american, Sarah Roosevelt. La Expoziția Mondială din New York, în 1939, taraful lui Dinicu este însoțit de **Maria Tănase**, despre a cărei biografie dr. Marian Lupașcu spune că „i-a fost retușată, romanțată și înfrumusețată în fel și chip”³⁶. De fapt, s-a născut și a crescut „la margine de București, în mahalaua Mandravela,”³⁷ într-o familie de florari, despre care buna sa prietenă, Cornelia Teodosiu, pe ale cărei brațe a și murit, după ce-i probase rochia de înmormântare, spunea că „cei mai frumoși bujori erau la tatăl Mariei Tănase, în piață.”³⁸ Mare interpretă și creatoare de stil, la rândul său, denumită de presa americană „pasăre măiastră” (*the master bird of Romania*), a primit aceleași aprecieri și ovațiile entuziaste ale Marlenei Dietrich.

Creațiile lui Grigoraș Dinicu: *Hora stacato*, *Hora octava*, *Hora lăutarilor*, *Hora boierească*, *Hora de la Chițorani* au fost ascultate și apreciate până și de marele Yehudi Menuhin.

A fost și un fervent activist pentru emanciparea rromilor, fiind secretar general al Societății Generale a Romilor din România.

Fănică Luca (lordache Luca Ștefan) – considerat, la vremea sa, cel mai mare naist din lume – a cântat la sărbătoarea națională a Franței și la celebrele

34 N. Bălcescu, 1977, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, Ed. Minerva, București, p. 91.

35 Viorel Cosma, 1996, *Lăutarii de ieri și de azi*, Edit. Du Style, București, p. 39.

36 *Ediția de Colectia* a ziarului Jurnalul Național din 2 iulie 2007, p. 3.

37 Op. cit., p. 5, mărturia bunului său prieten și îndrumător Harry Brauner.

38 Ibidem, p. 11.

teatre *Chatellets* și *Palladium*, cu spectacolul „Naiul fermecat”, înregistrat pe placă de gramofon la Londra.

În 1937, la Expoziția Universală de la Paris, fiind trimis de statul român, împreună cu Grigoraș Dinicu, a primit un premiu de 10 000 franci francezi din partea profesorului Dimitrie Gusti – comisarul general al pavilionului românesc³⁹.

Cristache Ciolac, născut în 1870 la București (str. Speranței nr. 9), într-o veche familie de lăutari, „în anul 1894 stârnea admirația belgienilor, iar revistele muzicale din țara noastră și de peste munți (Musa Română de la Blaj) se mândreau cu aceste succese”⁴⁰.

Invitat la recepția oferită de președintele Republicii Franceze, Loubert, să cânte în grădina palatului Elysée, Cristache Ciolac s-a întrecut pe sine. Răsplata de 2 000 de franci oferită de capul statului francez pentru măiestria sa violonistică a fost refuzată de demnul lăutar, rămânând cu mândria de a fi reprezentat cu demnitate poporul român, motiv pentru care, peste câțiva ani, avea să fie decorat cu ordinul de Ofițer de Academie⁴¹.

În vremea războiului a avut un contact strâns cu creatorul școlii de muzică românească - **George Enescu**, cel de-al optulea fiu al boierului moldovean Enescu, singurul care a trăit și despre care se spune că ar fi avut drept tată un rrom de pe moșie și datorită acestei moșteniri genetice a avut altă soartă decât cea a fraților săi mai mari – în primul rând supraviețuirea.

Marii interpreți, adaptorii și creatorii de muzică simfonică, **Ion Voicu** și **Ștefan Ruha**, cu viorile lor au dus faima României pe toate continentele lumii.

În domeniul științei

Unul dintre cele mai importante spirite enciclopedice ale vremii sale a fost, fără îndoială, cel mai de seamă reprezentant al Școlii Ardelene - **Petru Maior** -, literat, critic literar, filosof, istoric și, deopotrivă, filolog și teolog. Despre el prof. univ. Alexandru Grad, de la Universitatea din Sibiu, spunea că, potrivit unui document descoperit la Mărginimea Sibiului, a fost susținut financiar, să-și efectueze studiile, de comunitatea de rromi din care Petru Maior făcea parte, cu condiția să se întoarcă în comunitate și să-i devină conducător.

Personalități importante ale științelor din România care au avut origini rrome, vag afirmate sau nu de-a lungul vieții lor, sunt și savantul **Nicolae Iorga**, istoricul și literatul **Mihail Kogălniceanu**, medicul **Victor Babeș** și **Gheorghe Marinescu**, frigatehnicul ing. prof. univ. dr. **Florea Chiriac** și mulți alții rămași necunoscuți, confirmând ceea ce M. Kogălniceanu comunica colegilor academicieni cu prilejul unui discurs rostit la Academia Română, potrivit căruia „după eliberarea din robie, din rândurile rromilor au apărut industriași, artiști plastici, ofițeri distinși, buni administratori, medici și chiar buni oratori în parlament”⁴².

Dintre distinșii ofițeri cunoașterea noastră se mărginește doar la omul cel mai apreciat al ministrului Armand Călinescu, respectiv generalul **Bangliu** și la mai contemporanii noștri; generalul **Ciacanica**, care a revoluționat cercetarea în domeniul criminologiei și colonelul constănțean **Nicolae Bițu**, renumit pentru știința cu care-și exercita meseria de judiciarist.

39 Viorel Cosma, op. cit. p. 39.

40 Ibidem, p. 148.

41 Ibidem, p. 152

42 Mihail Kogălniceanu, 1891, *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor* – Discurs rostit la Academia Română, 1(13) aprilie.

În zilele noastre, se așteaptă mult de la tineretul rrom care a beneficiat de programul inițiat de Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității București, program extins la aproape toate instituțiile de învățământ superior din țară, prin care se urmărește formarea unei intelectualități rrome, care să-și asume etnicitatea, să se dezvolte cu conștiința acestei etnicități și să fie aptă să selecteze și să ierarhizeze principalele probleme cu care se confruntă comunitățile rrome, spre a fi prezentate instituțiilor și autorităților statului, în calitatea lor de parteneri și interlocutori apți pentru dialogul constructiv, pentru negocieri elegante și soluționări salutare. Pentru reușita programului, se acordă, începând cu anul 1992, un număr de locuri bugetate, la diferitele facultăți, pentru absolvenții de liceu, care provin din familii rrome foarte sărace și care, fără această facilitate, nu ar fi avut posibilitatea să absolve niciodată o instituție de învățământ superior. Cantitativ, numărul locurilor cu o astfel de destinație a evoluat de la 10 locuri acordate în 1992 de către secția de Asistență Socială a facultății menționate, până la 422 de locuri câte acordau instituțiile de învățământ superior în anii 2007 și 2008, la care se adaugă încă 650 locuri acordate tot cu aceeași destinație, în învățământul liceal și complementar, al aceleiași perioade.

Mass-media

În domeniul mass-media rromii s-au afirmat nu numai ca jurnaliști ori colaboratori la diferite publicații, dar și prin editarea unor organe de presă proprii, îmbogățind patrimoniul comun al presei românești. Dintre publicațiile rrome amintim: **Neamul țigănesc** (1934 – 1935), fondat de Năftănăilă Lazăr din Calbor (Făgăraș); **Glasul romilor**, a apărut până în anul 1941 sub conducerea lui Gh. Niculescu – președinte, Niculae Niculescu – prim-vicepreședinte, Nicolae Șt. Ionescu – vicepreședinte, Dușan Vasile, Ion Dumitrescu, Radu Neacșu, Stan Ionescu, Radu G. Radu, Ioan Constantinescu, Ioan Stănescu, Ioan G. Constantinescu, Ioan Albescu și Gheorghe Udrea – membri⁴³; **Timpul**, editat și condus de rromii: Aurel Th. Manolescu Dolj – ziarist, Marin I. Simion – poet, N. Șt. Ionescu – avocat și profesorul C. Nicolăescu – Plopșor – scriitor și jurnalist⁴⁴; **O Rom**, fondat de C. Nicolăescu Plopșor – a apărut la Craiova în 1934. **Gazeta Romilor**, fondată de Apostol Matei, președintele asociației „Redeșteptarea romilor și romițelor din România”, a fost înființată la 5 august 1936.

Toate aceste publicații încercau să sprijine traducerea în practică a programelor statutare ale organizațiilor naționale: Asociația Generală a Romilor din România și Uniunea Generală a Romilor din România, precum și a filialelor locale sau a organizațiilor locale mai mici. Programele vizau emanciparea rromilor, întrajutorarea lor reciprocă în cazuri limită (boală, deces etc.), accesul la învățătură, formarea de modele și prezentarea de cazuri de succes, îndreptarea moravurilor, afirmarea limbii romani.

După Revoluția română din Decembrie 1989, au apărut la Sibiu publicațiile color: **Neo Drom**, editat de familia Luminița, Florin și Ion Cioabă și **Nicovala**, editat de Mihai Ilie, toți rromi căldărari.

43 L. Nastasă, A. Varga, *Minorități Etnoculturale. Mărturii Documentare. Țigani din România (1919-1944)*, p. 17.

44 Viorel Achim, 1998, *Țigani în Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, p. 130.

La București, Vasile Ionescu editează revista **Aven Amentza**, iar la Slobozia (județul Ialomița) ofițerul trecut în rezervă, Păun Ialomițeanu, editează revista **Șatra Liberă**.

Asul de Treflă este organul de presă al organizației rromilor reprezentată în Parlament – Partida Romilor.

*

* *

Apreciem că ceea ce este cuprins în acest material, ca și ceea ce nu este cuprins, momentan excedând cunoașterii noastre, constituie nu numai un segment al legăturilor ce unesc pe toți trăitorii de pe arealul numit Statul Național Român, dar – mai important – reprezintă o fertilă provocare la cercetare profundă, nonpartizană, al cărei rezultat să nu deranjeze pe nimeni, chiar dacă multe din afirmațiile de mai sus se vor dovedi nevinovate fantezii sau doar carențe ale metodei inductiv – deductive de cercetare, utilizată aproape solitar, datorită, în cele mai multe din cazuri, lipsei obiective a posibilității de a fi corelată, într-un demers științific autentic, cu alte metode de cercetare, care să asigure convingătoarea validare. Totodată, lucrarea se dorește a fi startul, în acest domeniu, al unui prolific dialog intercultural, menit a produce necesara mutație, reclamată de lumea în care trăim și de imperativele păcii și stabilității sociale, de la staticul multiculturalism (care, orice am spune, este mult mai mult rezultatul obiectiv al istoriei – este datul lui Dumnezeu – , decât aport uman constructiv) spre interculturalism, apreciat de noi ca fiind construcție autentic și conștient umană. Interculturalitatea este saltul de la conviețuirea *în sine*⁴⁵ (care poate fi inclusiv paralelă și indiferentă), așa cum ne este oferită de multiculturalitate, la conviețuirea *pentru sine*⁴⁶, în care oamenii interacționează conștient, susținuți de cunoașterea, însușirea și prețuirea normelor, valorilor și, de ce nu, graiurilor celorlalți, pentru mai binele lor și al **comunității sociale**.

Dacă *multiculturalitatea este rezultatul istoriei*, al mișcărilor de populații datorită deciziilor politice și conflagrațiilor militare, al mișcărilor de granițe sau ca urmare a cataclismelor naturale (cutremure, inundații, secete, incendii) ori sociale (epidemii, expulzări, excluderi, invazii, refugieri persecuții etc.), interculturalitatea nu poate fi privită decât ca o opțiune, în care elementul conștient este clar predominant, chiar dacă acesta emană, de cele mai multe ori, din interes și necesitate, într-o lume a interdependențelor, în care fiecare, pentru a se dezvolta, are nevoie, în primul rând, de pace și stabilitate. În sprijinul procesului lucrează cu succes: globalizarea; practicile educaționale; instruirea și colaborarea internațională a militarilor; diviziunea socială zonală și regională a muncii; cooperarea la nivel național, internațional și mondial; oamenii de afaceri, în goana lor neobosită după profit; existența organismelor și structurilor internaționale, regionale și mondiale; tendințele de internaționalizare și planetizare (mondializare) a structurilor în care trăim; apariția entităților multinaționale structurate (Eurostatul, Comunitatea Europeană, Consiliul Europei, Uniunea Europeană, ONU etc.); migrațiile internaționale; muzica; moda; internetul; penetrarea culturilor naționale de extinderea unor

45 W. Hegel, 1995, *Fenomenologia spiritului*, Editura Iri, București, p. 105.

46 Ibidem 137.

culturi transnaționale, practicile yoga etc. etc., care pun în contact oameni, limbaje și idei, procedee, tehnologii și produse de pe meridiane opuse și din spații culturale total diferite, canalizându-i spre ceea ce matematicienii numesc un **loc comun**, ce se lărgeste pe zi ce trece. În toată această dinamică, comunicarea devine liantul și mijlocul cel mai important, iar când aceasta se face conștient, dirijat chiar și elaborat, devine dialog intercultural, făuritor de lumi și destine, făuritor de interculturalitate.

Dacă, în concepția noastră, **multiculturalitatea** nu este altceva decât *coabitarea pe un același areal a două sau mai multe etnii, două sau mai multe culturi sau două sau mai multe religii, între care se stabilesc și se produc relații de anumite tipuri, în anumite momente, interculturalitatea* depășește caracterul static sau contemplativ al acesteia, și, *fundamentându-se pe multiculturalitate, presupune cunoașterea, prețuirea, însușirea și utilizarea conștientă și reciprocă de norme, valori, obiceiuri, procedee sau tehnologii, ceea ce conduce spre un patrimoniu comun, reciproc utilizabil în funcție de momente, situații și conjuncturi*, aspect ce sporește **stocul de prețuire reciprocă**, izvorâtă din cunoaștere directă și din interesul pentru prosperitate, pace și stabilitate.

Nu este vorba de construirea unei identități egalizatoare (un fel de „tăvălug a lui Albu”⁴⁷), menită a șterge individualitatea sau identitățile specifice, ci este vorba de acel **loc comun al coabitării active**, ce se formează la nivelul fiecărei națiuni, zone sau regiuni, la care și românii și-au adus modesta lor contribuție, absolut necesară într-o lume a interferențelor și intercondiționărilor. Raportul nu poate fi altfel decât acela dintre individual și particular, ori dintre acesta și general, în care fiecare rămâne identic cu sine, participând la viața cetății, sprijinit de fundamentul creat de patrimoniul comun și identitatea comună, rezultanta procesului fiind specifică socialului, adică mai mult decât suma componentelor.

47 Solomon Dumitru, 1984, *Între etaje*, în *Beția de cucută*, Editura Eminescu, București, p. 510.